

דף הרחבות לשיעור מספר 5 בנושא –

אמירה לנכרי במקום הפסד, וגדרי מלאכות דרבנן

❖ הרחבות – שבות דשבות שעושה ישראל

בשיעור האחרון ובשיעור הזה אנחנו עוסקים במצבים בהם התירו לומר לנכרי לבצע מלאכה דרבנן. בפי הפוסקים מצב זה נקרא שבות (מכיוון שאמירה לנכרי – שבות) דשבות (של מלאכה דרבנן). כלומר – שבות דשבות הותרה במקום מצווה, חולי וכדו'. אך האם ניסוח זה מדויק? יש שתי אפשרויות –

1. כל שבות דשבות הותרה במצבים אלה. השבות של הנכרי היא שבות זמינה, ולכן הדוגמאות לשבות דשבות הן אמירה לנכרי לעשות שבות. אך אם אין נכרי, ישראל גם יכול לעשות מלאכה דרבנן באופן דרבנן, גם זה נקרא "שבות דשבות".

2. אמירה לנכרי היא שבות מיוחדת, ורק שבות של אמירה לנכרי שיעשה מלאכה דרבנן הותרה במצבים הללו.

מגן אברהם סימן שז ס"ק ז

נ"ל דבמקום הפסד גדול יש להתיר שבות ע"י עכו"ם אפי' כדרכו ושבות ע"י ישראל שלא כדרכו.

המגן אברהם משווה בין שבות הנעשית על ידי נכרי לשבות הנעשית על ידי ישראל בשינוי. כשישראל עושה שבות בשינוי, זהו שבות דשבות, בדיוק כמו אמירה לנכרי (שבות) לעשות מלאכה דרבנן (דשבות).

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שז ס"ק ז

הא דשבות דרבנן במקום מצוה התירו, יש לומר ע"י עכו"ם, אבל ישראל שבות דשבות היכא דגזרו יש לומר דאסור אפילו במקום מצות.

הפרי מגדים במקום חולק – שבות דשבות שהתירו בשביל מצווה היא שבות הנעשית ע"י נכרי, לא שבות דשבות שעושה ישראל!

ברם הפרי מגדים הראה במקומות אחרים שאחרים סברו אחרת.

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שכה ס"ק ו

ומשמע (מהמרדכי) דהיכא דאי אפשר בלא זה שרי שבות דשבות "לעשות" הישראל בעצמו.

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שז ס"ק ח

ועיין אליה רבה אות ט"ו, ומשמע אף ע"י ישראל יש להתיר שבות דשבות במקום מצוה.

ואכן יש מקומות בהם קשה ליישם את השבות דשבות ע"י נכרי, ויותר סביר לבצע אותם ע"י ישראל –

שו"ת דברי מלכיאל חלק ה סימן רלח

וע"ד אם אשה המצטערת מריבוי חלב בדדיה מותרת לחלוב בשבת ע"י כלי זכוכית העשוי לכך שיוצא החלב לתוך הכלי ההיא. והאריך בדברי חכמה. בני"ד יש עוד צד להקל, דהא הרבה פוסקים ס"ל שאין דישה רק בגידולי קרקע ממש... וא"כ הוי רק דרבנן. וכשהחלב הולך לאיבוד הוי תרי דרבנן. ובשבות דשבות שרי לכ"ע במקום צער. וע' שבת (דף קל"ה ע"א) דריבוי חלב בדדים יש בו חשש סכנה ומותר לחלוב בשבת בשביל זה. וע"ש בתו' שכתבו דמשום צערא שרי ג"כ והובא להלכה בסי' ש"ל ס"ח וע"ש בפוסקים.

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שג

כל הדברים שאסור לצאת בהם מן התורה מפני שהם משוי גמור, אסור לדברי הכל לצאת בהם אפילו לכרמלית, ואפילו אם מוציא אותם הדברים בענין שאין בהם איסור מן התורה אף לרשות הרבים מחמת שהיא הוצאה שלא כדרכה, מכל מקום, כיון שהם משוי ולא תכשיט, לא התירום לגמרי אפילו בחצר שאינה מעורבת, אלא הרי הם כשאר שבות דשבות שלא התירו אלא במקום מצוה או הפסד מרובה כמו שנתבאר בסי' ש"א וכמו שיתבאר בסי' ש"ז.

הגר"ז מחדד את האיסור של הוצאה בשינוי אפילו לכרמלית, מפני שזה בכל זאת איסור של שבות דשבות. אך לצד זה הוא אומר ששבות דשבות – של ישראל המטלטל! – מותרת במקום מצווה או הפסד.

ההיתר לטלטל בשינוי בכרמלית היא נפקא מינה משמעותית מאוד –

שו"ת קול מבשר חלק א סימן עט

ע"ד שאלתו בענין הליכה לתפלה ביום ש"ק לאיזה מקום שמתפללין בצבור ומחמת גזרת הממשלה שנתחדשה בימים האחרונים יראים לצאת בלי תעודת המשטרה (בולעטין/תעודת זהות/), וכ"ת שמע בשם רב אחד שהתיר באופן כזה להניח את התעודה במצנפת לילך למקום שמתפללין בצבור יש להתיר בזה, דהא /באו"ח/ בסי' ש"ז ס"ה מבואר דשבות דשבות במקום מצוה מותר ובמג"א שם סק"ז דשבות ע"י ישראל שלא כדרכו דינו כמו שבות ע"י עכו"ם כדרכו, והפמ"ג באשל אברהם שם סק"ח ומש"ז סי' שכ"ה סק"א ואשל אברהם סי' שכ"ה סק"ו כתב דאף ע"י ישראל שרי לצורך מצוה שבות דשבות, ואם כן בזמן הזה דליכא רשות הרבים לרוב הפוסקים רק כרמלית וטלטול הבולעטין בכרמלית אם מניחו בכובע או במנעלו, דהוי שלא כדרכו, הוי שבות דשבות, ולצורך מצוה של תפלה בצבור מותר. ועוד אף לדעת האומרים דבזמננו ג"כ יש לנו רה"ר אכתי הוי שבות דשבות כיון שאינו עושה מלאכת הוצאה של הבולעטין רק להנצל מעונש המשטרה הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה.

שו"ת האלף לך שלמה חלק אורח חיים סימן קמו

נשאלתי אם מותר לישא קטן שאינו יכול לילך ברגליו לומר קדיש בשבת במקום דליכא עירוב? נלפענ"ד שמותר אך לא מטעם השואל כיון דנשיאת תינוק הוי מלאכה דאורייתא מה בכך דהוי כרמלית הרי הוי רק שבות אחד ואסור אף במקום מצוה ולא הותרה רק בה"ש ולא בשבת עצמו. רק מטעם אחר נ"ל להתיר כיון דהוצאה זו הוי רק לומר קדיש הוי מלאכה שאצ"ל ולרוב הפוסקים הוי רק דרבנן ועיין במג"א סי' ער"ה, ולכך שוב הוי בכרמלית שבות דשבות וזה שפיר מותר במקום מצוה וז"ב.

ברם היו שחלקו על ההיתר של שבות דשבות בשביל תפילה במניין (אך גם לא התירו אמירה לנכרי לצורך תפילה במניין) -

שו"ת חוות יאיר סימן קטו

בהיותי אב"ד ומ"ץ במדינת טריר בג"ת בק"ק קובלענץ והיה דר שם נגד קובלענץ מעבר הנהר ריין ב"ב עשיר מכובד שמו בערמן בכפר טאל וה"י הולך לבה"כ עכ"פ ביום השבת בבקר לקובלענץ והיה שם גשר עשויה ע"י ספינות גדולות מעבר לעבר נהר הני"ל רק שכמשלש חדשים בימי הקור הגדול והליכות הגליד על הנהר היו מפרקין האומנים את בנין הגשר ומוליכין הספינות למקום מיוחד ששם לא יוזקו מכח הגליד ההולך בכח גדול. ומ"מ היו שכיחים עוברים מעבר לעבר ע"י ספינות קטנות גם לפעמי' שהיה יומא דעיבא ואין הקור והגליד גדול ושאלני ב"ב העשיר ומכובד אם יכול לבא לקובלענץ בבקר בבקר יום ש"ק להתפלל בעשרה ולשמוע קריאת התורה בספינה שישכור מע"ש אצל ספ(י)ן המעבירו. ולא רציתי להתיר מפני שחקרתי ושמעתי דרבנן קשישא דהוו שם מקמי דידי רבנים ומ"ץ נשאלו ולא התירו ובכה"ג אמרו ספ"ד דברכות לא חזינא לרבנן קשישא וכו' ועע"ש ספ"ז. והטעם שלא התירו אפשר מפני דאע"ג דאין כאן אפילו אומר לגוי להעבירו רק שבות דשבות דשט על המים אינו רק גזירות חכמי' והגזירה רחוקה מאד גזירה שמא יעשה חביות של שייטין ומה גם בזמנינו דאפשר בזמניהם ה"י מלאכה זו עשיית חביות קל רגיל ומצוי משא"כ בזמנינו מ"מ הרי גם להתפלל בעשרה אינו מצוה כולי האי ובמהרי"ל הלכות עירובין גבי אין מערבין רק לדבר מצוה דלהתפלל בעשרה קיל מליך למשתה נישואין וחלילה לנו למעט במ"ע של ונקדשתי בתוך ב"י שהוא קדיש וברכו בעשרה ובשכר אמנה ועניית איש"ר =אמן יהא שמ"י רבא= עם כל זה אינו מ"ע דרמיא עליה גם לא נתבטל אם יעמוד חוצה.

אך בתשובת "במראה הבזק" פסקנו להלכה להתיר שבות דשבות לצורך הליכה לתפילה בציבור –

במראה הבזק חלק ג שאלה לו

שאלה : בענין אמירה לנוכרי בשבת - שליחים ישראלים בעירנו רוצים להשתתף בתפילה המתקיימת בבית הקהילה, עליהם לטלטל תינוק (שלא נושא עצמו) והם רוצים לעשות כן בשבת ע"י גוי :

1. האם מותר לרמוז לנכרי לעשות כן (באסור דרבנן - כרמלית, רה"י) בשבת עצמה?
2. האם מותר לפני השבת לרמוז בדרך ספור ולא צווי?
3. האם חשש מראית עין קיים גם כשהיודים לא מעלים בדעתם שיש אסור טלטול תינוק.

הערה : יש להעיר שביאת השליחים לתפילה היא בגדר מצוה גדולה ומכופלת שהרי בנוכחותם בתפילה ובסעודת שבת הם מחזקים את אורית הקודש ואורית השבת ועי"כ בפועל ממש רואים אנו "קרוב" גדול אצל הצעירים.

תשובה: מותר לומר לנכרי, אפילו בצורה ישירה, לטלטל את התינוק¹ לבית-הכנסת, כדי² שגם אמו תוכל להתפלל שם, ואפילו ברשות-הרבים³ שטלטול בה אסור מן התורה, מכיוון שניתן לצרף כאן כמה סברות⁴, שעל פיהן מדובר בסופו של דבר על "שבות דשבות" שהותרה במקום מצוה⁵. וקל וחומר שמוותר לרמוז⁶ לנכרי, שכן לרמוז הותר אף שלא במקום מצוה.

¹ וכן את העגלה שהתינוק מונח בה, מכיוון שהיא טפלה לתינוק ובטלה לגביו, עיין מ"ס' שבת (צג ע"ב).
² ודוקא בכהאי גוונא, אבל לטייל טיול של שבת ברשות-הרבים או לצורך אחר ברשות-הרבים עצמה יהיה אסור, עיין הערה 4.
³ עיין שו"ע או"ח (סי' שמה סעיף ז) בשתי הדעות המובאות במחבר בהגדרת רשות-הרבים. לדעה הראשונה די שהרחוב רחב ט"ז אמה, ולדעה זו ודאי שבדרך כלל הרחובות בחרקוב דינם כרשות-הרבים. דעה שנייה היא שאם אין עוברים ברחוב שישים ריבוא בכל יום, אינו רשות-הרבים. ועיין שם ב"משנה ברורה" (סי"ק כד) שחיפש בכל הראשונים הנוקטים שיטה זו, ולא נזכר בדבריהם תנאי זה ("כל יום"), "רק שיהיו מצויים שם שישים ריבוא, וכן כתב ב"תורה שלמה" (מילואים לפרשת יתרו כרך טו, עמ' 168).
 גם ב"אגרות משה" (או"ח ח"א סי' קלט ענף ה) כתב מעין זה, אך הוא נוטה להקל ולא לצרף לשישים ריבוא את אלה היושבים בבתיים, אלא צריך שישתובבו ברחובות העיר שישים ריבוא בבת אחת, אף שכמובן לא צריך שבכל רחוב ורחוב יעברו שישים ריבוא. והוסיף ליישב את דברי המחבר שכתב "בכל יום", שזה דווקא בדרכים שבין עיר לעיר, שאין דרים שם תושבים, אז צריך שבכל יום יעברו בהם שישים ריבוא, אבל באזורי מגורים די שגרים שם, או כשיטתו להקל - שבחצות העיר מסתובבים שישים ריבוא.

אכן, על-פי דעה זו נהגו להקל ולערב בערים גדולות, וכפי שכתב ה"משנה ברורה" (שם סי"ק כג) שאין כח למחות ביד המקילים כדעה זו, מכיוון שכך נקטו הרבה ראשונים. ואע"פ שהמחבר הביא אותה כ"יש אומרים" בלבד, ומשמע שלא פסק כך, מכל מקום, בחארקוב, עיר שיש בה הרבה יותר משישים ריבוא תושבים - אין להקל אלא אם כן ברור שבשום רגע ביום אין שישים ריבוא ברחובות, וכסברת ה"אגרות משה". כמובן שעל-פי זה צריך לומר, שדברי הרמ"א שם (סי' שמו סעיף ג), וכן נקטו הרבה אחרונים אחריו, שעכשיו אין לנו רשות-הרבים, היו כנראה נכונים לזמנם, כשהיהודים לא גרו בערים הגדולות, או שבערים הגדולות לא היו כל כך הרבה תושבים. אכן, לפי הסברה שחידש ה"אגרות משה" (שם ובאו"ח ח"ד סי' פז ופח) יתכן שלדעה השנייה בשו"ע ישנם מקומות בחארקוב שאינם רשות-הרבים. סברתו היא שמכיוון שהמקור לדעה זו שצריך שישים ריבוא, הוא מדגלי המדבר, ושם מחנה ישראל היה י"ב מיל על י"ב מיל, צריך שבשטח זה או פחות ממנו אכן יסתובבו שישים ריבוא. אבל אם שישים הריבוא מפורזים על יותר מ"ב מיל על י"ב מיל, אין זה רשות-הרבים, היינו לדעתו המספר שישים ריבוא מהווה גם אינדיקציה לצפיפות האוכלוסין, אף כי מהמשך דבריו משמע שצריך ממש דומיא דדגלי מדבר, אך הוא נוטה להקל ש"ב מיל על י"ב מיל שאינו בריבוע, כגון ארכו כפליים מרוחבו, היינו 24 מיל על 6 מיל וכדו', אינו רשות-הרבים. ועיין שם בסי' פה שכתב, שאין רשות לכל אחד למדוד את הריבוע של י"ב מיל על י"ב מיל בצורה הנוחה לו, כדי שביטו לא יהיה באזור שיוגדר כרשות-הרבים, שהרי אז תהיה סתירה בין אנשים שונים באותה העיר, אלא צריך להתחיל מקצה העיר הקרוב לביתו, עיין שם בהרחבה.

לפי זה יש לחלק את חארקוב לריבועים של י"ב מיל על י"ב מיל, ולבחון אם הדרך לבית-הכנסת נמצאת בריבוע שמוגדר כרשות-הרבים. אך, כאמור, חשוב לזכור שסברה זו אינה מובאת בשאר הפוסקים. ועיין גם ב"חזון איש" (או"ח הלכות עירובין סי' קז ס"קח) לגבי רחובות שאינם מפולשים, שאין דינם כרשות-הרבים, משום דעומד מרובה על הפרוץ, וזו קולא נוספת שצריך לבדוק את הרלוונטיות שלה בשטח.

⁴ סברה ראשונה היא סברת "בית הלוי" המובאת ב"ציץ אליעזר" (חלק יא סי' עז). "בית הלוי" נשאל, כיצד נוהגים העולם לשלוח נכרים בשבת להביא להם צרכיהם, והשיב "דהא העו"ג מביא מרה"י לרה"י דרך רה"ר, וקיי"ל פטור מן התורה, והוי אמירה לעו"ג במלאכה דרבנן, ואף אם העו"ג עומד לפוש ברשות-הרבים, מכל מקום הא לא ציוה עליו שיעמוד לפוש, ואינו מעצם השליחות". וכן פסק שו"ת "שערי ציון" (ח"א סי' ח), כמובא שם ב"ציץ אליעזר", והתיר לשלוח עו"ג להביא אוכל ומשקה לצורך השבת, ואע"פ שיש ראשונים שסוברים, שגם מרשות-היחיד לרשות-היחיד דרך רשות-הרבים אסור מן התורה, הוי ספק דרבנן ולקולא.

סברה שנייה היא זו של בעל ה"חכמת שלמה" על שלחן ערוך או"ח (סי' שח סעי' מא, הובאו דבריו ב"אגרות משה" או"ח ח"ד סי' צא וב"מנחת יצחק" ח"ב סי' קיד), שהתיר למעשה לישראל לישא קטן שלא היה יכול ללכת ברגליו (כנראה מכיוון שהיה חולה או נכה), כדי לומר קדיש בשבת במקום שאין בו עירוב, מכיוון שהוא סובר, שזה הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, דלרוב הפוסקים היא מדרבנן, והוי שבות דשבות במקום מצוה. לא כל כך ברור, מדוע לדעתו מקרה זה ייחשב למלאכה שאינה צריכה לגופה (עיין שם ב"מנחת יצחק" אם מטעם שעושה זאת לצורך הקטן ולא לצורך עצמו, או מכיוון שזה לצורך מצוה), מכל מקום, במקרה דנן פשוט שהוצאת הקטן אינה צריכה לגופה, דאין צריך את הקטן שיהיה בבית-הכנסת כדי לעשות עמו משהו ספציפי דווקא שם, וכל הוצאתו היא כדי שגם אמו תוכל לבוא לתפילה. ועיין יסוד נוסף להקל בהערה הבאה.

⁵ עיין דעת השו"ע (או"ח סי' שז סעיף ה) הסובר ש"שבות אמירה לנכרי במקום מצוה" הותרה רק באיסור דרבנן, ומביא שגם יש שאוסרים אפילו באיסור דרבנן (הם סוברים שזה הותר רק במילה, הדוחה שבת). ועיין רמ"א (שם ובסי' רעו סעיף ב) שמביא, כי יש מקילים (בעל ה"עיסור") אפילו במלאכה דאורייתא, ודעתו שיש להחמיר במקום שאין צורך גדול. ועיין ב"משנה ברורה" (סי' רעו ס"ק כד וכה) שהש"ל"ה החמיר אף לצורך גדול, ומכל מקום ה"משנה ברורה" עצמו מקל רק במקום מצוה דרבים, כגון לתקן עירוב שנתקלקל, להציל רבים מידי מכשול. אמנם ישנם אחרונים שסמכו להקל כדברי הרמ"א בצירוף סניפים נוספים (כגון "ציץ אליעזר" ח"י"ב סי' מב ובמובאות שם, ועיין עוד ב"יביע אומר" ח"ב סי' כג אות יח), ואם כן בנדון דנן שניתן לצרף את הסברות המובאות בהערה 4, וכן את הקולא של ה"אגרות משה" שבהערה 3 (אם אכן אין ב"י"ב מיל שישים ריבוא), ודאי שיש להקל כדעת רמ"א, דכאן הוי ודאי צורך גדול, וכפי שתיארת במכתבך על חשיבות נוכחות כל השליחים בתפילה בשבת. ועיין פמ"ג "יאשל אברהם" (סי' שח ס"ק עא, הובאו דבריו שם ב"משנה ברורה" סי"ק קנד), שלכאורה משמע, שאמירה לנכרי בשבות דשבות הותרה אפילו שלא במקום מצוה, שכתב לגבי תינוק בן שמונה ימים, שלרוב הפוסקים (שלא כתוס') לא שייך לומר חי נושא את עצמו, מכל מקום ע"י עכו"ם שרי, דלית השתא רשות-הרבים (וזה סותר לדבריו שם סי' שז ס"ק ז ששבות דשבות הותרה רק במקום מצוה). וכן נראה שכך הבין ה"שמירת שבת כהלכתה" (פרק לח הערה פג) ואף פסק כך. וכן משמע גם מן הציטוט של "בית הלוי" המובא בהערה 4. ואולי ניתן ליישב את ה"פרי מגדים" שכוונתו ודאי דווקא לצורך מצוה, וסמך על הקוראים שיבינו כן על פי דבריו בסי' שז.

⁶ בשבת עצמה מותר בדרך סיפור בלבד, עיין סי' שז ב"משנה ברורה" סי"ק עו. ובערב-שבת מותר לרמוז אפילו בדרך של ציווי, אלא שלא יאמר לו ישירות, עיין שו"ע או"ח (סי' שז סעיף ב וב"משנה ברורה" שם סק"ל). ואין לאסור את ההנאה ממלאכת

ואף על פי שהיה נראה, ששייך כאן "מראית עין", מוכח מפוסקים רבים שנהגו להקל בכהאי גוונא, ולא חששו לכך.⁷

הנכרי כשרומז או אומר בדרך ישירה, מכיוון שמדובר כאן בהנאה שאינה ישירה, הנאה שאין גוף הישראל נהנה ממנה, עיין שם ב"משנה ברורה" (ס"ק יא וס"ק עו).

⁷ שו"ע או"ח (סי' רמו סעיף ב) - "אסור להשאיל כלי לגוי בשבת... מפני שהרואה סבור שישראל ציווה להוציאו". ועיין שם ב"משנה ברורה" סק"ו שמדובר אפילו בכלים שאין עושים בהם מלאכה. ושם סק"ט כתב שאפילו לרמ"א, הסובר שלדין לית לן רשות-הרבים גמורה מדאורייתא - אסור, דאמירה לנכרי שבות אפילו במילי דרבנן, כלומר אפילו באיסור דרבנן יש לחוש למראית-עין. אלא שמן ה"פרי מגדים", ה"משנה ברורה" ו"שמירת שבת כהלכתה" המובאים בהערה 5 מוכח, שאין חוששים למראית-עין בגוי המטלטל קטן בכרמלית, אפילו שה"משנה ברורה" כתב במפורש, שבכרמלית שייך מראית-עין (הערה 3). בפשטות הקולא שמקילים בזה היא משום שעצם ההוצאה של התינוק אינה באיסור, ואדרבא הוי לצורך מצוה, מכיוון שהיא מכוונת לצורך הליכת האם לבית-כנסת, ואם ירצה הרואה, הן יווכח בדבר בסוף הטיוול.

לגבי שאלתך, האם חשש מראית-עין קיים גם כאשר אין היהודים מעלים על דעתם שיש איסור, נראה שזה תלוי בטעמים שהובאו בראשונים לאיסור מראית-עין. לפי הטעם שמביא רש"י בכמה מקומות, וכן המאירי בפסחים, החשש הוא, שהרואים יחשבו, שזה מותר, ויבואו לעשות אף באופן האסור, וממילא ודאי שגם בנדון שאלתך יש לחשוש, שיהודים הרואים, כשיתקרבו לקיום מצוות, יחקו את השליחים. אבל לפי הטעם השני המובא בתוס', ברא"ש, בריטב"א וכן ברש"י, והוא שיחשדוהו הרואים בדבר עבירה, ודאי כשאין יודעים כלל שיש איסור, אין בעיה של מראית-עין.

ויתכן שאף אם נאמר, שגם לטעם הראשון אין לחוש שיחקו, מכיוון שאינם יודעים, שזה יהיה תלוי במחלוקת התנאים והאמוראים, האם בחדרי חדרים אסור וגזרו או לא. לאוסר משום גזירה שהלכה כמותו (עיין שו"ע או"ח סי' שא סעיף מה), יגזור אף כאן, והמתיר - יתיר אף כאן. אלא שה"משנה ברורה" (שם ס"ק קסה) פוסק, שבדבר שהוא איסור דרבנן, אף למה שיחשדוהו הרואים אין לאסור (למ"ד שאוסר) כי אם בפרהסיא, ולפי זה כאן שיכולים לחושדו רק באיסור דרבנן (של אמירה לנוכרי), נראה שמותר כשאינם יודעים שיש איסור, דהוי דומיא דצינעה. אלא שבמקרה דנן אף אם נאמר שמצב זה מותר, יש לאסור ע"פ הרמ"א באו"ח (שם סי' רמד סעיף א) שאפילו דר בין הנוכרים, חוששים לאורחים או לבני ביתו, ובוודאי שבמקרה שלכם ידוע לנו שיש עוד קהילות דתיות בחארקוב, שבודאי יש אצלם לפחות אחד שיודע על איסור זה, ויש לחוש שיראה את השליחים מטלטלים, ויחשוד אותם בדבר עבירה או שיבוא לחקותם גם באופן האסור. להרחבה עיין ב"אנציקלופדיה תלמודית" (כרך יז, ערך "חשד מראית עין").

❖ שיטת ה"ט"ז בגזיזת ציפורניים לצורך טבילה בשבת

המגן אברהם והמשנה ברורה כתבו שאישה הצריכה לטבול ששכחה ליטול ציפורניה יכולה לצוות את הנכרי שיטלם עבורה, מכיוון שנטילת ציפורניים היא מלאכה שאינה צריכה לגופה, שהרי אין שימוש בציפורניים, מטרת נטילתם היא להיפטר מהם. א"כ זה שבות דשבות במקום מצוה.

ט"ז יורה דעה סימן קצח סעיף קטן כא

כל הפוסקים כתבו כאן דאינו אלא מנהג בעלמא ליטול הצפרנים ואינו מן הדין ו...אפילו אם היה שם צואה, מדאורייתא אינו חוצץ, דרובו ומקפיד בעיניו, אלא דגזירה דרבנן היא במיעוט המקפיד.... וכיון שנתברר לעיל דנטילת צפרנים של האשה אינו אלא מצד המנהג שהחמירו על עצמם נ"ל דהא דאיתא במרדכי הלכות נדה והגהת שערי דורא מביאו דאם אירע טבילתה בחול המועד נכון הדבר ששפחה עובדת כוכבים תגלחם לה דאמירה לעובד כוכבים שבות היא ובמקום מצוה לא גזרו ואם אין לה עובדת כוכבים תנקר היטב בטיט שתחת הצפורן עכ"ל היינו דוקא בחוה"מ אבל בשבת ויו"ט אם אירע ששכחה ליטול הצפרנים לא תאמר לעובדת כוכבים שתחתוך לה דכיון שאין מצוה גמורה בנטילת צפרנים דהא אפשר בניקור תחתם לחוד, למה נבטל בזה שבות דאמירה לעובד כוכבים שבות הוא? ותו דהוא חומרא דאתא לקולא, שאע"פ שהעובדת כוכבים חותכת, מ"מ אותה ישראלית מסייעת לה על ידי שמטה לה את ידיה וכאילו היא עושה מלאכה זו שאסורה מדאורייתא בשבת ויו"ט..... וראיתי מי ששגג בזה וצוה לחתוך ביום טוב ע"י עובדת כוכבי ולא כוון נכונה לע"ד.

הט"ז כתב שנטילת הציפורניים לפני הטבילה זה רק מנהג, ולא חיוב מצד הדין. מאידך, יש שתי סיבות לא להתיר נטילה ע"י נכריה – 1. אמירה לנכרי שבות. 2. כשהיא מטה את האצבעות, היא נוטלת חלק בנטילת הציפורניים. בהתחשב בכך שמדובר במנהג, אין כאן מצווה שמצדיקה לעבור על האיסורים הללו. שימו לב שהט"ז אמנם חלק על המגן אברהם ומשנה ברורה וכתב שלא ייטלו ע"י נכריה. אך הוא לא חלק על הנקודה המרכזית בה עסקנו – שמלאכה שאינה צריכה לגופה שנעשית ע"י נכרי היא שבות דשבות, וניתן להתיר במקום מצווה (אך הוא סבר שנטילת הציפורניים לא מעכבת את מצוות הטבילה).

נקודות הכסף סימן קצח

...טעה בתרתי. חדא – דאפילו חתכם בכלי הוא עצמו, ליכא כאן איסורא דאורייתא.... ועוד דכאן לא שייך מסייע.... דמסייע אין בו ממש.... ואם כן, כיוון שמשמע מהפוסקים דעל כל פנים מצווה הוא בנטילת ציפורניים, ואמירה לכותי שבות, ובמקום מצווה לא גזור....

נקודות הכסף (הערות על הט"ז שכתב הש"ך) לא חלק על כך שמדובר בסוג של מצווה, ולא מעכב ממש לטבילה. הוא כן חלק על איסור המסייע שהציג הט"ז, ולאור זאת שאין מלאכה דאורייתא בנטילת הציפורניים, התיר את הנטילה ע"י נכריה.

❖ הרחבות – סירוק שער לצורך טבילה בשבת

שו"ת הריב"ש סימן שצד

אם מותר לסרוק במסרק בשבת?

חייב אפי' לר"ש: דפטר במלאכה שאינה צריכה לגופה; שהרי הנטילה היא המלאכה... בשער.... גזיזה היתה במשכן, שלא לצורך הצמר והשער; רק לצורך העור, כגון: בעורות תחשים. ועל כן, חייב כל שהוא לצורך גופו, אף על פי שאינו צריך לשער.

הריב"ש כתב שהשרת השערות ע"י סירוק היא מלאכה דאורייתא, לא דרבנן. ומשמע מהשולחן ערוך (סימן שג סעיף כז) ומפורש במשנה ברורה (שם ס"ק פו) שפסקו כדבריו. אם כן סירוק השער שונה מגזיזת ציפורניים, מכיוון שסירוק השער הוא מלאכה דאורייתא. לכן החמירו יותר באישה שצריכה לטבול ששכחה לסרוק שער לפני שבת.

שמירת שבת כהלכתה פרק יד סעיף נא

אשה ששכחה להסתרק מבעוד יום לפני לכתה למקווה בליל שבת או בליל יו"ט תשאל שאלת חכם כיצד עליה לנהוג.

❖ הרחבות – דברי האגלי טל על גדרי שינוי

אגלי טל פתיחה הערה ג

הנה באבן העזר סימן קכ"ג כתבו הח"מ והב"ש והפ"ח דטעם דמכשירינן גט שנכתב בשמאלו משום דדווקא בשבת דכתיב ביה מלאכת מחשבת על כורחך כל שכתב כלאחר ידו או בשמאלו לאו מלאכת מחשבת היא, אבל מכל מקום כתב מקרי לענין גט.

ויש לעיין, דהרי מצינו בכמה מקומות, אף בלאו מילי דשבת, דכל דשלא כדרכו לאו כלום הוא – אכילה שלא כדרכו לאו אכילה היא להתחייב עליה הנאה דלא כדרך הנאתן פטור... ואם כן גבי גט נמי נימא – הואיל ואינו דרך כתיב, לא חשוב כתב!

אך באורן של דברים – דהנה מלאכה כלאחר יד יש בשני אופנים - יש שהמלאכה עצמה בלתי נפעלת כראוי, והיא שינוי באיכות הנפעל, כענין הנזרע בעציץ שאינו נקוב שלא נזרע כאורחיה, אף שבאיכות הפועל לא היה שום שינוי. ויש מלאכה כלאחר יד, שהוא שינוי באיכות הפועל לבד ולא באיכות הנפעל, כגון הכותב בשמאלו – אף שהנפעל, דהיינו הכתב, נעשה כראוי (להיות שאימן את ידיו וכתב אותיות מיושרים כמו אם היה כותב בימינו) ... רק שיש שינוי באיכות הפועל, שלא עשה המלאכה כדרך עשיית מלאכה ההיא.

והנה באופן הראשון, שהמלאכה עצמה, או המעשה עצמו בלתי נעשית כראוי, והוא שינוי באיכות הנפעל, זה מצינו בכמה מקומות דשלא כדרכה לאו כלום היא אף זולת מלאכת שבת. ועל כן אכילה שלא כדרכה כגון שאכל חלב חי או ערב בו דבר מר הרי יש שינוי במאכל ... בזה אין חילוק בין שבת לשאר דברים ובכל מקום לאו מידי הוא. אבל באופן השני שאין שום שינוי באיכות הנפעל רק באיכות הפועל ראוי היה להתחייב שהרי מכל מקום הפעולה נגמרה כראוי אך מכל מקום בשבת פטור עליה דמלאכת מחשבת אסרה תורה.

האגלי טל מסביר שיש שני סוגי שינוי –

יש שינוי באופן עשיית הפעולה, ויש שינוי בתוצאה.

כאשר התוצאה היא לא התוצאה הרגילה, זהו שינוי ששייך בכל דיני התורה. האיסור לא נעשה בצורתו הרגילה, ולכן אין בכך איסור דאורייתא (כגון – אכילת אוכל שהוסיפו לו טעם מר לא בהכרח תחשב אכילה מבחינת דיני התורה)

כאשר אופן עשיית הפעולה היא לא אופן העשייה הרגיל, אך התוצאה היא התוצאה הרגילה, ברוב התורה האיסור בעינו עומד (גם אם אדם מערבב חלב לתוך בשר עם יד שמאל, תוצאת תערובת בשר בחלב אסורה באותו איסור). אך מכיוון שבשבת האיסור הוא על ביצוע המלאכה כמו שנעשתה במשכן, ומלאכת מחשבת אסרה תורה, הרי שיהיה דין של שינוי גם כשמבצע את הפעולה בשינוי, אפילו אם התוצאה זהה.

(במושגים האלה אפשר לתרגם את מה שלמדנו בדף באופן הבא – האם היתר שבות דשבות שיתיר לומר לנכרי לעשות מלאכה בשינוי הוא רק על סוג השינוי שיש בכל התורה כולה, או גם על סוג השינוי בו יש בשבת היתר מיוחד?)

❖ ביאור עיוני למחלוקת החתם סופר והביאור הלכה

בדף המקורות הבאנו את דברי החתם סופר, שהקל באמירה דאמירה בערב שבת. הביאור הלכה דחה את דבריו מכוח הרשב"א, שכתב במפורש שאסור.

בשיעור הראשון למדנו שיש שלושה יסודות לאיסור אמירה לנכרי – 1. ודבר דבר. 2. שליחות. 3. שלא תהא שבת קלה בעיניו.

החתם סופר סבור שהטעם של שליחות אינו להלכה, מכיוון שעיקר כוונת התורה היא שהאדם ינוח בשבת. לכן גם אם שלוחו מחלל שבת כעת, הוא נח, כך שמהותית לא יתכן לאסור שליחות למלאכה בשבת.

לכן כתב החתם סופר שאין איסור באמירה דאמירה בערב שבת, מכיוון שאין בעיה של "ודבר דבר". (יצוין עוד יותר מכך – עבודת הגרשוני עצמו אומר שכל איסור אמירה דאמירה הוא מטעם שליחות. ממילא ברור שהחתם סופר חולק עליו).

הביאור הלכה אסר אמירה דאמירה גם בערב שבת, מכיוון שהוא פסק שהשליחות למלאכה אסורה בשבת. על כן לא יועיל לשלוח את השליח לפני שבת – סוף סוף השליחות נעשית בשבת. וכך אנו פוסקים להלכה.

❖ הרחבות – מקורות נוספים על אמירה לנכרי כשיש פסיק רישא

1. הרמת סיר הנמצא בין גחלים

מגן אברהם סימן רנג ס"ק יח

אם הגחלים מונחים סביב הקדירה כתב המרדכי פ"ד דשבת דאסור לישראל להסירו משום שמחתה ומבעיר העליונות ומכבה התחתונות ... מיהו בהג"ה פ"ו כתוב דמותר ע"י עכו"ם דאין אנו א"ל לכבות ולא להבעיר רק לסלק המאכל ע"כ ... אבל ע"י ישראל אסור לכ"ע.

הסיר מונח בתוך גחלים. הרמת הסיר בהכרח תזיז את הגחלים, זה בהכרח יגרום לבערה. הרמת הסיר היא פסיק רישא של הבערה, ואסור לעשות אותה. אך ע"י נכרי מותר.

2. הפלת נר דולק

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעז סעיף ג

שכח נר על הטבלא, מנער את הטבלא והוא נופל, אפ"י אם הוא דולק, רק שלא יכוין לכבותו. הגה: וטוב לעשותו ע"י א"י, ובלבד שיהא נר של שעה וכיוצא בו, או שלא יהא בו שמן, אבל אם יש בו שמן א"א שלא יקרבנו אל הפתילה ונמצא מבעיר.

השולחן ערוך מבחין בין נר שעווה, שהנעתו לא בהכרח תגרום לבערה נוספת, לבין נר שמן, שהנעתו היא פסיק רישא של מבעיר. הרמ"א כתב שעדיף שנכרי יזיז את הנר. והעיר המגן אברהם –

מגן אברהם סימן רעז ס"ק ז

ע"י עכו"ם - ואפילו בשל שמן שרי כמ"ש ססי' רנ"ג דפסיק רישיה שרי ע"י עכו"ם.

מחצית השקל אורח חיים סימן רעז ס"ק ז

על ידי גוי כו'. שרי. ר"ל, אף על גב דבישראל אסור, דהוה פסיק רישיה לענין קירב וריחוק השמן, מכל מקום בגוי אפילו היכי דאיכא פסיק רישיה מותר.

3. הדלקת החשמל שבעקבותיה נדלקת הפלאטה

מאור השבת חלק א עמוד תקטו (מכתב מהגרש"ז)

אם נותק החשמל מכל הבית ועל ידי רמז לגוי שאינו דרך ציווי שקשה להישאר בחושך בשבת הגוי הבין את הרמז והדליק את הכפתור הראשי של החשמל, וע"י כך נדלקה גם הפלאטה החשמלית, והתבשיל שעליה התחמם, מותר ליהנות מהתבשיל בשבת, כי אין הגוי חושב אלא על התאורה, ולא על מה שבמטבח, והו"ל כפסיק רישא ע"י גוי.

כאן הגרש"ז חזר על הגדר שראינו בדף המקורות – מכיוון שהנכרי לא חושב על הפלאטה, אין לאסור את מה שהתחמם עליה בעקבות הדלקת החשמל.

❖ דוגמאות נוספות למצבים שהקלו לומר לנכרי כאשר ישנה שיטת מקילים

1. הוצאה מרשות לרשות

משנה ברורה סימן שכה סעיף קטן יא

אף דאסור ליתן לאינו יהודי אם יודע שיוציא החפצים מביתו לרשות הרבים בשבת... מ"מ התירו בכל אלו משום דלדין להרבה פוסקים אין לנו רשות הרבים דאורייתא ואינו אלא שבות דשבות והתירו במקום מצוה או מפני דרכי שלום וכה"ג.

שער הציון סימן שכה ס"ק יג (על המשנה ברורה הנ"ל)

אף דהרבה פוסקים סבירא להו דגם לדין אית לן רשות הרבים, לענין שבות על ידי אינו יהודי סמכין בזה על המקילין.

כלומר, אמנם המשנה ברורה כללית החמיר וסבר שיש הרבה פוסקים שיש לנו רשות הרבים דאורייתא, לענין אמירה לנכרי כתב שאפשר לסמוך על המקילים.

2. טיטוא מקום שאינו מרוצף

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שלו סעיף ב

אסור לכבד הבית, אלא אם כן הקרקע מרוצף. ויש מתירין אפי' אינו מרוצף. הגה: ויש מחמירין אפי' במרוצף וכן נוהגין ואין לשנות. מיהו, ע"י עכו"ם מותר.

אסור לטאטא מקום שאינו מרוצף, מפני שהטיטוא בהכרח ישווה גומות, זה טיפול בקרקע האסור בשבת. השולחן ערוך מביא דעה המקילה בכך (מחמת שסוברת שאין הכרח שישווה גומות, ואינו פסיק רישא). הרמ"א אוסר אפילו במרוצף (גזירה אטו בתים בעיר שאינם מרוצפים), אך מתיר ע"י נכרי. האחרונים הבינו שהרמ"א מתכוון להתיר אפילו באינו מרוצף ע"י עכו"ם. מה ההיתר?

מאמר מרדכי סימן שלו

מאחר דיש מתירים לכבד הבית אפי' אינו מרוצף, לכן ע"י עכו"ם מותר, ודלא כמהרש"ל האוסר ע"י עכו"ם.

את המהרש"ל פגשנו בדף המקורות (עמוד 10).
ברם המשנה ברורה ביאר את הרמ"א על סמך הנאמר בפסקה הקודמת –

משנה ברורה סימן שלו סעיף קטן י

אף דהוא פסיק רישא לענין הגומות, מותר על ידי אינו יהודי, דבאמירה לאינו יהודי לא קפדינן כולי האי. חלקו המאמר מרדכי והמשנה ברורה האם היתרו של הרמ"א התבסס על כך שיש מקלים, או מכיוון שמדובר בפסיק רישא.

3. נייעור בגדים

רמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שב סעיף א

י"א דאסור לנער בגד מן האבק שעליו, אם מקפיד עליו, וטוב לחוש לדבריו.

משנה ברורה סימן שב ס"ק ו

הרבה ראשונים סוברין כשיטת רש"י ע"ש ומ"מ נראה דיש לסמוך על דעה ראשונה להקל ע"י א"י ובפרט דאיכא לפעמים משום כבוד הבריות בזה.